

ANNA SZYFER

MAŁE MIASTECZKA A KSZTAŁT KULTUROWY OBSZARÓW GÓRSKICH

KOMUNIKAT WYGŁOSZONY PODCZAS JUBILEUSZOWEJ KONFERENCJI
MIĘDZYNARODOWEJ KOMISJI DO BADANIA KULTURY LUDOWEJ
W KARPATACH I NA BAŁKANACH

Badania nad obrazem kultury tradycyjnej regionów, jej zróżnicowaniem i przeobrażeniami, skupiały się najczęściej na wiejskich społecznościach lokalnych, a kierunku wpływu i oddziaływań poszukiwano na drodze wieś — dwór czy wieś — miasto, rzadziej zwracając uwagę na małe miasteczko, znajdujące się jakby „pośrodku drogi” między wsią a miastem. Badając relację: małe miasto a kształt kulturowy otaczających je terenów wiejskich należałoby, jak sądzę, skupić uwagę na obu tych środowiskach i ich powiązaniach. Podjęcie problematyki etnograficznej¹ w małym mieście wymaga pewnych uzasadnień wstępnych. Kiedy przed paroma laty w ośrodku olsztyńskim rozpoczynaliśmy badania nad różnymi aspektami kultury małych miast, przyjęliśmy: 1) że małe miasto można traktować jako pewien typ społeczności lokalnej (lub związku kilku subspołeczności), 2) że w dużym stopniu cechują je jeszcze formy kultury tradycyjnej.

Założenia te potwierdziły badania empiryczne, jakie zostały przeprowadzone na Mazurach i Warmii, na północno-wschodnich terenach Mazowsza i w Wielkopolsce². Okazało się, że podstawowe cechy społeczności lokalnej (oczywiście przyjmując konieczne modyfikacje spowodowane współczesnymi przemianami przekształcającymi tak obszary wiejskie, jak i miejskie), takie jak wspólny obszar zamieszkania, bezpośred-

¹ Omówienie literatury przedmiotu, przede wszystkim socjologicznej, można znaleźć w pracy *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim. Materiały z IV ogólnopolskiego seminarium Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie*, Olsztyn 1972; A. Szyfer, *Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu* (w druku); *Społeczności lokalne i ich przemiany. Materiały z X ogólnopolskiego seminarium Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie w 1978 r.* (w druku).

² Szyfer, op. cit., rozdział wstępny.

nie interakcje społeczne i ich charakter osobowy oraz więzi wyrastające na gruncie wspólnych potrzeb, norm, wartości i poczucia odrębności, charakteryzują także obserwowane przez nas społeczności małych miast. Oczywiście, wyciągnięcie wniosków uogólniających możliwe będzie dopiero po uwzględnieniu w badaniach empirycznych wszystkich typów małych miast i otaczających je terenów. Przy wyborze małych miasteczek ważne będą szczególnie takie cechy, jak: losy historyczne, struktura ludnościowa, ujęta m. in. pod kątem pochodzenia ludności ze środowiska miejskiego lub wiejskiego, jak i przynależności etniczno-narodowościowej, struktura zawodowa i poziom wykształcenia, wreszcie historyczna i współczesna nam funkcja, jakie pełni miasteczko w stosunku do własnych mieszkańców, otaczającego je terenu i całego kraju (targi, rzemiosło, szkoły, instytucje kulturalne, obsługa rolnictwa, miejsce pracy, turystyka itp.).

Przyjęta przez nas wstępna klasyfikacja (oparta na podziałach stosowanych dotychczas przez geografów i ekonomistów³, zmodyfikowanych jednak dla potrzeb badań nad społecznością i kulturą) wyodrębnia: 1. Małe miasta rzemieślniczo-rolnicze o bardzo starej tradycji miejskiej, które powstały przy grodach lub miejscach kultowych, stając się z czasem siedzibą lokalnej administracji, leżące w znacznej odległości od większego miasta i ośrodków przemysłowych, mające niewielkie perspektywy rozwoju. 2. Małe miasta o podobnej charakterystyce, usytuowane jednakże w pobliżu dużego ośrodka miejsko-przemysłowego, będące „sypialnią” dla mieszkańców dojeżdżających do pracy w tym ośrodku. Pogłębianie się tej funkcji ogranicza wyraźnie perspektywy rozwojowe miasteczka. 3. Małe miasta o starej tradycji i zmienionej w wieku XIX, lub też już po 1945 r. strukturze zawodowej mieszkańców, dysponujące atrakcyjnymi miejscami pracy, przyciągającymi okoliczną ludność, dzięki czemu mają one dobre perspektywy rozwoju. 4. Małe miasta, które stosunkowo niedawno uzyskały prawa miejskie, zawdzięczające swój status usytuowaniu w nich dużych zakładów przemysłowych o znaczeniu krajowym. Występująca w tych miastach mozaika struktury zawodowej i pochodzeniowej ludności oraz brak długotrwałych uwarunkowań historycznych, pozwalają mówić o istnieniu swojej neospołeczności. 5. Miejscowości o bardzo starych, lecz niedawno utraconych prawach miejskich, gdzie struktura zawodowa, tradycje i świadomość mieszkańców wskazują nadal na istnienie społeczności małomiasteczkowej. Brak tu jednak wyraźnych funkcji miastotwórczych i perspektyw rozwojowych. 6. Ostatnią, bardzo ważną dla nas grupę

³ Np. M. Kiełczewska-Zalewska, *Problemy geograficzno-gospodarcze małych miast*, Warszawa 1957, s. 42-46; K. Dziewoński, *Procesy urbanizacji we współczesnej Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, t. 34: 1962, z. 3, s. 472; J. Suchta, *Małe miasta województwa olsztyńskiego a zaplecze rolnictwa*, [w:] *Współczesne przemiany...*, s. 13-65.

stanowią małe miasta ulokowane na ziemiach zachodnich i północnych, posiadające stare prawa miejskie. Grupa ta dzieli się jeszcze wyraźnie na podgrupy, w zależności od struktury pochodzenia ludności i funkcji pełnionych przez miasto. Na podstawie zebranego materiału empirycznego można tu wyróżnić: a) miasta, których ludność w zasadzie nie zmieniła się, a dodatkowe funkcje, np. turystyka i budowa niedużych zakładów przemysłowych, umocniły społeczność i stworzyły perspektywy rozwojowe; b) miasta, których ludność zmieniła się nieco, jednakże utrzymała się przewaga pierwotnych mieszkańców, przekazujących tradycje swojej społeczności; wzbogacone o nowe funkcje, wykazują dalszą żywotność; c) miasta, których skład ludnościowy uległ całkowitej wymianie, zróżnicowane pod względem pochodzenia regionalnego. Leżąc w rolniczym zapleczu, zdala od większych ośrodków, wegetują, nie pełniąc wyraźnych funkcji miastotwórczych.

W miasteczkach leżących na ziemiach zachodnich i północnych, gdzie po II wojnie światowej nastąpiła wymiana większości lub części mieszkańców, pociągając za sobą przeobrażenia struktury zawodowej, osłabienie więzi i jednolitości kulturowej, ważna jest przede wszystkim wielkość grupy rodzimej lub największej z grup osadniczych. Ona to bowiem decydowała o zachowaniu i odtwarzaniu się społeczności lokalnej, o działaniu tradycji i kontynuacji wzorów kultury.

Przytoczona klasyfikacja pozwala na objęcie badaniami różnych typów miasteczek na terenie całego kraju, w tym również Podkarpacia. Aby określić charakter przekształceń współczesnych społeczności lokalnych, ich funkcjonowanie i przemiany elementów kultury tradycyjnej poszczególnych kategorii mieszkańców, proponowałabym następujące pytania badawcze: 1. Jak wygląda stopień zachowania i funkcjonowanie społeczności lokalnej w małym mieście? 2. Czy i w jakim stopniu zachowała się tu kultura tradycyjna? Jak i pod wpływem jakich czynników przebiega proces jej przemian? 3. Jaką rolę odegrała tradycja w zachowaniu społeczności i elementów kultury tradycyjnej? 4. W jaki sposób małe miasto oddziałuje na otoczenie wiejskie i jaki jest wpływ wsi na miasto? 5. Jakie są perspektywy rozwoju małego miasta?

Pytania badawcze, prowadzące do ustalenia zależności między występowaniem i funkcjonowaniem kultury tradycyjnej w małym mieście a cechami kulturowymi otaczającego je terenu oraz pytania prowadzące do ustalenia wpływu małego miasta na wieś to droga, która pozwoli wyjaśnić zagadnienie związków między małym miastem a kształtem kultury otaczających je obszarów (w interesującym nas przypadku: obszarów górskich). Powinna być ona wykorzystana w przygotowywanych obecnie badaniach nad poruszonym tu zagadnieniem na terenie Podkarpacia.

Zależności stopnia tradycyjności kultury mieszkańców od struktury pochodzenia ludności są oczywiste. Ważne też są stosunki między gru-

pami społeczno-zawodowymi ludności miasteczka, wynikające m. in. z tradycji historycznych i płynącej stąd dominanty lub majoryzacji grupy, która zachowała wiele elementów kultury tradycyjnej. W aspekcie analizy historycznej, rzutujszej przeciejs na ukształtowanie wzorów kulturowych, ważna wydaje się również struktura etniczna i narodowościowa, a co za tym idzie — wielkość grupy tego typu (np. Żydzi, Ukraińcy, Niemcy itp.) w miasteczku, choć w interesujących nas małych miasteczkach (do 5 tys. mieszkańców) problem ten występował w stosunkowo małej skali. Przy badaniu wpływów miasteczka na otaczające je obszary wiejskie, istotne wydaje się także zagadnienie wielkości migracji w różnych okresach, a także obecnej struktury społeczno-zawodowej oraz charakteru kontaktów z dawnym miejscem zamieszkania. Te dwustronne styczności społeczne są z jednej strony nośnikiem tradycyjnych wartości kulturowych środowiska wiejskiego do miasta, z drugiej zaś niosą one na wieś nabyte już w miasteczku wzory stylu życia.

Pełna charakterystyka funkcjonowania społeczności lokalnej i tradycyjnej kultury w małym miasteczku oraz charakterystyka kultury otaczających je wsi (wraz ze znajomością ruchliwości przestrzennej mieszkańców obu tych środowisk) może pozwolić na określenie stopnia wzajemnego oddziaływania wsi i małych miasteczek. Zarysowany tu schemat postulatów badawczych, odnoszący się do całej Polski, dotyczy również miasteczek małopolskich. W warunkach Podkarpacia należałoby jednak zwrócić większą uwagę na zależność wpływów i oddziaływań środowiska wiejskiego i małomiasteczkowego od warunków geograficznych. Położenie miasteczek i wsi w specyficznych warunkach górskich stwarzało bowiem zawsze utrudnienia komunikacyjne, sprzyjając izolacji kulturowej. Wpłynęło to również na kształtowanie się społeczności i kultury w tych miejscowościach.